

SŁOWNICZEK SKOJARZENIOWY

wybranych pojęć kultury żydowskiej

Słownik ten zestawia wybrane hasła, które pojawiały się w numerze, są decydujące dla zrozumienia judaizmu lub mogą z innych względów okazać się interesujące dla polskiego czytelnika. Kultura żydowska jest ściśle definiowana przez obco brzmiące dla innowierców, zapisywane w różny sposób i łatwe do pomylenia terminy, głównie religijne, których znaczenia i wagi trudno domyślić się z kontekstu. Dlatego kluczem do ich zestawienia w tym słowniczku było pokrewieństwo danych haseł (wspólny kontekst lub znaczenie), co powinno ułatwić ich wzrokowe zapamiętanie i skojarzenie. Kolejność umieszczenia haseł również jest próbą oddania powiązania między nimi, na co warto zwrócić uwagę, aby dostrzec „ciągłość” judaizmu (a także jego związki z chrześcijaństwem), z której czytelnik może nie zdawać sobie sprawy, natrafiając na pojedyncze pojęcia rozrzucone w różnych tekstach.

Żydowski kalendarz i święta doroczne

Kalendarz żydowski składa się z 12 lub 13 miesięcy księżycowych osadzonych w systemie roku słonecznego, a są to: **nisan, ijar, siwan, tamuz, aw, elul, tiszri, marcheszwan, kislew, tewet, szwat i adar**. Z powodu ponadjedenastodniowej niezgodności między liczącym 354 dni rokiem księżycowym a 365-dniowym rokiem słonecznym 7 razy na 19 lat wprowadza się rok przestępny z dodatkowym miesiącem (*adar II*). Dzięki temu święto **Paschy** wypada zawsze na wiosnę, a inne święta zgodnie z cyklem uprawy roli. Pierwotnie początek miesiąca ustalał *Bejt Din* (grupa rabinów) w Jerozolimie na podstawie zeznań świadków o ukazaniu się nowiu (po nim następowało poświęcenie nowego miesiąca). Jeśli do trzydziestego dnia nie pojawił się żaden świadek, wówczas trzydziesty pierwszy dzień starego miesiąca stawał się pierwszym nowego i obchodzony był jako Święto Nowiu – *Rosz Chodesz*. Było to comiesięczne pomniejsze święto trwające dzień lub dwa, podczas którego dodawano do zwykłej liturgii psalmy (tzw. *halel* – zestaw psalmów 113-118 w wersji skróconej) oraz dodatkową modlitwę (tzw. *musaf* – nawiązujący do tradycji modlitwy ofiarniczej). W 3 dni po tzw. *moladzie*, czyli narodzinach księżycy, o ile jest on widoczny, odbywa się pod gołym niebem (w sobotni wieczór) ceremonia uświęcenia go – *kidusz lewana*. Obrzęd ten wyraża nadzieję, że Bóg przywróci światłu księżycy jego dawny blask, a Izraelowi jego dawną świetność, w czasach mesjańskich bowiem pełnia księżycy będzie trwała przez cały miesiąc. Na szczytach wzgórz, począwszy od Góry Oliwnej, rozpalano ogniska, a posterunki obserwacyjne na innych wzniesieniach zapalały z kolei swe własne światło sygnalizacyjne, póki wieści o ogłoszeniu nowego miesiąca nie dotarły do żydowskich gmin w diasporze. Czasami wiadomość o nowym miesiącu przesyłano przez posłańców. Wielu Żydów żyjących w rozproszeniu dla pewności obchodziło każde święto przez dwa kolejne dni. Od IV wieku początek miesiąca wyznaczano za pomocą obliczeń matematycznych, a nie obserwacji nowiu. Z powodu pewnej niedo-

kładności w obliczeniach co 216 lat dodaje się jeden dzień, co w efekcie może doprowadzić do tego, że Pascha przestanie być świętem wiosennym.

nisan – pierwszy miesiąc księżycowy kalendarza hebrajskiego, licząc od Paschy, lub siódmy od świąt Nowego Roku (Rosz ha-Szana). Zaczyna się zwykle na przełomie marca i kwietnia. Pierwszy dzień nisan uważa się za początek nowego rocznego cyklu świąt i oznacza panowanie królów. W połowie tego miesiąca (czternastego dnia) przypada święto **Pesach**.

Pesach (hebr. ominąć) – święto upamiętniające wyjście Żydów z Egiptu (*Exodus*). Jednocześnie święto wiosny i wolności. Obchodzone od 14 do 22 **nisan**, podczas pierwszej wiosennej pełni księżyca po zrównaniu dnia z nocą. Dla upamiętnienia tego, że uciekający z Egiptu Żydzi nie mogli czekać, aż wyrośnie ciasto na chleb, w Pesach je się chleb niezakwaszony (macę). Wieczera świąteczna ma ściśle określony porządek (zob. „Hagada i seder”). W synagodze czyta się Pieśni nad Pieśniami oraz recytuje *Halel* – psalmy dziękczynne.

ijar – drugi miesiąc licząc od Paschy lub ósmy od świąt Nowego Roku. Zaczyna się w kwietniu lub maju. Czternastego dnia miesiąca *ijar* przypada drugi *Pesach* – *Pesach Szeni*, obchodzony niegdyś przez tych, którzy byli podczas pierwszego rytualnie nieczyści lub nieobecni w Jerozolimie. Piąty dzień *ijar* to Dzień Niepodległości Izraela. Według tradycji szesnastego *ijar* po raz pierwszy spadła Izraelitom na pustyni manna z nieba.

siwan – trzeci miesiąc licząc od Paschy lub dziewiąty od świąt Nowego Roku; zwykle zaczyna się pod koniec maja lub na początku czerwca. Szóstego *siwan* (a w diasporze także siódmego) przypada święto **Szawuot**.

Szawuot (hebr. tygodnie) – święto nazywane też Świętem Tygodni, Zielonymi Świętami, Pięćdziesiątnicą oraz Świętem Plonów, gdyż wtedy są pierwsze zbiory w Izraelu. Wypada zawsze na zakończenie siedmiu tygodni od Pesach. Istotą tego święta jest objawienie Boże, które dokonało się na Synaju i uobecnia się, jak wierzą Żydzi, za każdym razem podczas obchodów tego święta. Wtedy to Bóg podarował Narodowi Wybranemu dekalog. Tego dnia odczytuje się w synagogach fragment z Tory, który opowiada o dekalogu (zob. „Pisma”), a budynek domu modlitwy ubrany jest w kwiaty, zielone gałęzie oraz wstążeczki. Dekoruje się tak to miejsce na pamiątkę kwiecia, jakim okryła się góra Synaj (góra pustynna) w noc zstąpienia na nią Boga. Tej nocy Żydzi przez całą noc studiują Torę. Wszyscy czuwają, inaczej niż ci, którzy zasnęli, kiedy Mojżesz udał się na Synaj po Torę. Podczas czuwania w synagodze czyta się również Księgę Rut, przywołującą historię kobiety, która z własnej woli przyjęła judaizm, choć nie była Żydówką. Potomkiem Rut był Dawid, który umarł w to święto. Święto Pięćdziesiątnicy (7 dni x 7 tygodni od Święta Paschy + 1 dzień = 50 dni) opisane jest w Dziejach Apostolskich. To w czasie tych świąt apostołowie, tak jak wszyscy ówcześni Żydzi, czuwali, studiując Pismo Święte. Tej właśnie nocy, jak wierzą chrześcijanie został zesłany Duch Święty, który uzdolnił Apostołów do głoszenia Radosnej Nowiny o miłości Boga do wszystkich narodów na Ziemi. Od tej pory rozpoczynają się podróże misyjne Apostołów.

tamuz – czwarty miesiąc księżycowy kalendarza hebrajskiego, licząc od Paschy, lub dziesiąty od świąt Nowego Roku. Początek tego miesiąca przypada na przełom czerwca i lipca. Siedemnastego *tamuz* rozpoczyna się okres trzech tygodni po zburzeniu Świątyni, trwający do dziewiątych *aw*. W tym czasie nie urządza się wesel, nie gra na instrumentach muzycznych, a Żydzi ortodoksyjni nie nabywają nowych części odzieży. W niektórych gminach w okresie tym nie goli się brody ani włosów, a przez ostatnie 9 dni zaprzestaje spożywania wina i mięsa.

aw – piąty miesiąc kalendarza hebrajskiego od Paschy i jedenasty od świąt Nowego Roku. Zaczyna się w lipcu lub na początku sierpnia. Jest to najsmutniejszy miesiąc w roku, ponieważ podczas *aw* doszło do zburzenia zarówno Pierwszej, jak i Drugiej Świątyni. Tego dnia nie nosi się skórzanego obuwia, nie należy siadać na krzesła przed południem, *tefilin* zakłada się dopiero na modły popołudniowe, zabrania się mycia ciała oraz studiowania Tory. Nocą śpi się na twardym pościeliu, a niektórzy kładą sobie pod głowę zamiast poduszki kamień. Według tradycji w czasach mesjańskich dzień ten będzie radosnym świętem, gdyż Mesjasz odbuduje Świątynię. W synagodze tego dnia modlitwy odbywają się w przyćmionym świetle, czyta się Lamentacje Jeremiasza i intonuje specjalny hymn żałobny (*kinot*), śpiewany przy akompaniamencie westchnień i płaczu. Noc ta, nazywana także nocą płaczu, jest ustanowiona, jak niektórzy wierzą, na pamiątkę smutku, który zapanował wśród Izraelitów po wysłuchaniu relacji zwiadowców powracających z Ziemi Obiecanej (z ich słów wynikało, że Żydzi nie będą mogli jej zdobyć). Inną tragiczną datą związaną z tym świętem jest wygnanie Żydów z Hiszpanii (w roku 1492).

Tisza be-Aw – dziewiąty dzień miesiąca *aw*, Dzień Żałoby; upamiętnia katastrofy, które miały wydarzyć się w historii Żydów właśnie dziewiątego *aw* (zniszczenie Pierwszej i Drugiej Świątyni, zniszczenie Jerozolimy w 136 roku, wypędzenie Żydów z Hiszpanii w 1492 roku). W tym dniu obowiązuje ścisły post przez 24 godziny, odwiedza się cmentarze. Modlitwy w synagogach odbywają się przy świecach, ich uczestnicy siedzą na podłodze lub niskich ławach.

elul – szósty miesiąc księżycowy kalendarza hebrajskiego, licząc od **Paschy**, lub ostatni od świąt Nowego Roku. Miesiąc ten zaczyna się zazwyczaj pod koniec sierpnia. Jest to miesiąc poprzedzający **Jom Kipur** (Dzień Pojednania) – dlatego też nazywany jest czasem skruchy. W tym czasie każdy wierzący Żyd dokonuje obrachunku z własnym sumieniem i duchowego porządku. W niektórych gminach w Europie Wschodniej pobożni Żydzi spędzali ten czas w odosobnieniu, a po nabożeństwie porannym trąbiono w róg (*szofar*) budząc w ten sposób sumienia wiernych.

tiszri – siódmy miesiąc księżycowy kalendarza hebrajskiego, licząc od Paschy, lub pierwszy od świąt Nowego Roku (Rosz ha-Szana). Swoją początek ma w połowie września. W Talmudzie wyrażono pogląd, że właśnie wtedy został stworzony świat, urodzili się wszyscy patriarchowie i tego miesiąca ma nadejść mesjańskie zbawienie. Pierwszy i drugi *tiszri* to **Rosz ha-Szana** (Nowy Rok), od tego momentu rozpoczyna się Dziesięć Dni Pokuty, podczas których, jak wierzą Żydzi, ważą się w Niebie losy każdego człowieka. W tym okresie w liturgii synagogalnej Bóg postrzegany jest jako Król-Sędzia sprawiedliwy. Dni postu poprzedzają **Jom Kipur** (Dzień Pojednania). Piętnastego dnia tego miesiąca rozpoczyna się następne święto żydowskie **Sukot**, dwudziestego pierwszego ostatni dzień Sukot (*Hoszana Raba*), a dzień później Ósmy Dzień Zgromadzenia (*Szmini Aseret*). *Tiszri* to miesiąc największych świąt żydowskich.

Rosz ha-Szana (hebr. głowa roku, głowa roku) – święto Nowego Roku, przypadające na jesień (pierwszy dzień *tiszri*). W Polsce znane pod nazwą Święto Trąbek. Modlitwom w synagodze towarzyszy dęcie w **szofar**, mające obudzić tych, którzy nie wiedzą o boskiej obecności. Święto rozpoczyna okres pokuty przed **Jom Kipur**, towarzyszy mu zwyczaj chodzenia nad rzekę i symboliczne strącanie grzechów do wody przy słowach modlitwy.

Jom Kipur (hebr. dzień pojednania) – święto pokuty i dwudziestoczterogodzinnego postu. Przypada na dziesiąty dzień miesiąca *tiszri*, czyli dziesiąty dzień roku

żydowskiego (licząc od Rosz Haszana). W Polsce znane pod nazwami: Sądny Dzień, Dzień Przebłagania, Dzień Przebaczenia, Dzień Zmiłowania, Dzień Postu, Wielki Dzień. Jedyne święto, do którego w diasporze nie dodaje się drugiego dnia, co wynika z trudności zachowania całkowitego postu przez 2 kolejne dni. Wszystkie rodzaje pracy są w Jom Kipur zakazane. Według tradycji tego dnia Mojżesz zszedł z góry Synaj z drugimi Tablicami Prawa (Dekalog) i oznajmił Żydom, że Bóg przebaczył im grzech kultu złotego cielca. Dlatego każdego roku w tym dniu Żydzi mogą oczyścić się z grzechów. Tradycyjnie Żydzi pozostawali przez cały Jom Kipur w synagogach, aż do dęcia w szofar i ostatniej modlitwy *Przyszłego roku w Jerozolimie*.

Sukkot – Święto Szałasów, znane też w Polsce pod nazwą Święto Kuczek. Upamiętnia stawianie szałasów w trakcie czterdziestoletniej wędrówki Żydów przez pustynię. Przypada na jesień, charakteryzuje je radość z zebranych plonów. W Torze napisane jest: „Będziesz obchodził Święto Szałasów przez siedem dni po zebraniu plonów z twego klepiska i twojej tłoczni. W to święto będziesz się radował ty, twój syn i córka, sierota i wdowa, którzy żyją w twoich murach. Przez siedem dni będziesz świętował ku czci Twego Pana, w miejscu, które sobie obierze Pan, za to, że błogosławił Pan, twój Bóg, we wszystkich twoich zbiorach i abyś był pełen radości”. Obchody rozpoczynają się 15 *tiszi* i trwają 7 dni, podczas których Żydzi mieszkają w szałasach i odprawiają modlitwy. Szałas (*sukka*) powinien mieć przynajmniej trzy ściany i stać pod gołym niebem, tzn. nie pod drzewem ani w środku budynku, gdyż jego dach musi „pozwoić niebu przeniknąć do środka”. W chłodniejszym klimacie nie pozostaje się w szałasach na noc, a tylko spożywa w nich posiłki. Do dziś w Polsce można spotkać namioty kuczkowe w formie obudowanych balkoników.

marcheszwan – ósmy miesiąc księżycowy kalendarza hebrajskiego, licząc od Paschy, lub drugi od świąt Nowego Roku. Rozpoczyna się zwykle pod koniec października. W miesiącu tym nie przypada żadne święto, stąd jego nazwa: *mar* – gorzki.

kislew – dziewiąty miesiąc, licząc od Paschy, lub trzeci od Nowego Roku; zaczyna się pod koniec listopada lub na początku grudnia. Dwudziestego piątego dnia miesiąca kislew rozpoczyna się święto **Chanuki**.

Chanuka (hebr. odnowienie, uświęcenie) – ośmiodniowe radosne Święto Świąteł, wypadające w grudniu (od 25 *kislew*). Upamiętnia zwycięstwo Machabeuszów (ród kapłanów i książąt żydowskich pod rządami których rozkwitło niezależne państwo żydowskie) nad armią syryjską w 166 roku p.n.e. i oczyszczenie Świątyni Jerozolimskiej z profanujących ją posągów bóstw greckich. Święto trwa 8 dni, gdyż według legendy aż tak długo płonęły lampy w Świątyni, mimo niewielkiej ilości oliwy w nich zawartej. Ze świętem wiąże się zwyczaj zapalania świec przez 8 kolejnych dni w specjalnej ośmioramiennej lampie *chanukiji*.

tewet – dziesiąty miesiąc księżycowy, licząc od Paschy, lub czwarty od świąt Nowego Roku; rozpoczyna się w drugiej połowie grudnia. Ósmego dnia tego miesiąca 72 mędrców ukończyło pracę nad przekładem Biblii na grekę (zob. „Pisma – Tora”). Wydarzenie to zostało uznane później przez niektórych rabinów za przyczynę nieszczęść, gdyż była to jedynie niedoskonała parafraza. Dziewiąty *tewet* to dzień postu upamiętniającego początek oblężenia Jerozolimy przez Babilończyków, zakończonego zburzeniem Pierwszej Świątyni. To jedyny post, który przypada niekiedy w piątek.

szwat – jedenasty miesiąc księżycowy kalendarza hebrajskiego, licząc od Paschy, lub piąty od świąt Nowego Roku. Zaczyna się w drugiej połowie stycznia. Piętnastego dnia *szwat* przypada rolnicze święto Nowego Roku Drzew (*Tu Bi-Szwat*).

adar – dwunasty miesiąc księżycowy kalendarza hebrajskiego, licząc od Paschy, lub szósty od świąt Nowego Roku (Rosz ha-Szana). *Adar* zaczyna się w lutym lub w marcu; jest to miesiąc radosny, w którym przypada **Purim**, najweselsze święto judaizmu. Rok przestępny ma dwa miesiące *adar*, przy czym ten drugi traktowany jest wówczas jako właściwy, w którym wypada Purim. Siódmy dzień miesiąca *adar* jest rocznicą zarówno urodzin, jak i śmierci Mojżesza, a trzynasty to post Estery, poprzedzający Purim.

Purim (hebr. losy) – karnawał żydowski, okres przebierania się w fantazyjne stroje. Radosne święto ustanowione na pamiątkę udaremnienia pogromu Żydów perskich. Wieczorem oraz po porannych modłach odczytuje się Księgę Estery opisującą te wydarzenia. Z tej okazji znajomi przesyłają sobie prezenty, obdarowuje się biednych. Do późnej nocy trwają uczty, pije się wino.

Gwiazda Dawida

(hebr. *magen David* – tarcza, puklerz Dawida) – sześcioramienna gwiazda składająca się z dwóch trójkątów równobocznych, używana w czasach starożytnych przez różne ludy. Symbolizuje przenikanie się świata widzialnego i niewidzialnego. W judaizmie, chrześcijaństwie i islamie jest znakiem mesjańskim. Oficjalnym symbolem judaizmu stała się w XVII wieku, kiedy Żydzi w Pradze zaczęli zdobić nią nagrobki i chorągwie. W 1897 roku Światowa Organizacja Syjonistyczna uznała ten symbol za swój znak, później umieszczono go także na flagie państwa Izrael.

PISMA

Dekalog (hebr. *aseret ha-dibrot* – dziesięć przykazań) – zbiór norm uznanych za źródło wszystkich praw. Według tradycji żydowskiej były one spisane na dwóch kamiennych tablicach, które Mojżesz potłukł, kiedy po zejściu z Synaju zobaczył, że lud czci złotego cielca. Po ponownym wejściu na górę Synaj Mojżesz przyniósł drugi zestaw tablic (zob. „Jom Kipur” w kalendarzu żydowskim) i umieścił go w skrzyni, zwanej odtąd Arką Przymierza. W języku hebrajskim Dekalog nosi też nazwę „dziesięciu wypowiedzi Boga”.

Tora (hebr. *Tora*, jid. *Tojre* – prawo) – pięć najstarszych świętych ksiąg judaizmu. Tora jest uważana przez Żydów za księgę objawioną, zawierającą przesłanie Boga do człowieka, przekazane Mojżeszowi na górze Synaj. Początkowo istniała tylko w tradycji ustnej – jako nauka i prawo. Została spisana w VII wieku p.n.e. Składa się z pięciu ksiąg w języku hebrajskim: *Sefer Bereszit* (łac. *Genesis*) – Księga Rodzaju, *Sefer Szemot* (łac. *Exodus*) – Księga Wyjścia, *Sefer Wajikra* (łac. *Leviticus*) – Księga Kapłańska, *Sefer Bemidbar* (łac. *Numeri*) – Księga Liczb, *Sefer Dewarim* (łac. *Deuteronomium*) – Księga Powtórzonego Prawa. Tora znana jest pod wieloma nazwami – jako Biblia Hebrajska, Septuaginta, Wulgata, Stary Testament, Pięcioksiąg Mojżesza. Zapoczątkowane przez nią idee zyskały status prawd wiecznych. Każdy Żyd ma obowiązek studiować Torę i stosować jej nauki w życiu codziennym. Dla Żydów Tora zawsze była księgą świętą. Ponieważ przez dwa tysiące lat nie mieli własnej ojczyzny, właśnie ją nazywali swoją ojczyzną. Podobno różnica między Żydami religijnymi a niereligijnymi polega głównie na tym, że ci pierwsi czytają Torę w synagodze, a ci drudzy – po cichu w domu. Tora to również zwój przechowywany w synagodze, otaczany szacunkiem jak osoba, nie jak przedmiot (czczenie przedmiotów jest w judaizmie zabronione). Tekst Tory przepisywany był przez *sofera* (skrybę) gęsim piórem na arku-

szach pergaminu, które następnie zszywano lub sklejało i zwijano na dwóch ozdobnych drewnianych drążkach. Taki zwój nazywany był *rodalem*. Zwinięty ródal ubierano w sukienkę (haftowane okrycia) i ozdabiano pięknymi dekoracjami. Torę czytano w synagodze codziennie, co roku zaczynając od początku. Stosownie do tego podzielono Torę na 54 *parasze*, czyli „odcinki”, których liczba odpowiada dniom szabatowym w żydowskim roku przestępnym (w roku zwyczajnym trzeba w niektóre tygodnie czytać dwie parasze).

Chumasz (hebr. *chamesz* – pięć) – Pięcioksiąg, czyli Pięć Ksiąg Mojżeszowych, Tora.

Tanach (akronim od hebr. *Tora* + *Newiim* + *Ketuim*) – kanon 24 ksiąg, w którego skład wchodzi: Tora – 5 ksiąg; Newiim (Prorocy) – 8 ksiąg; Ketuim (Pisma) – 11 ksiąg. W 243 roku p.n.e. Tanach przetłumaczono na język grecki. Przekład nazwano *Septuagintą* (gr. „siedemdziesięciu”), gdyż według tradycji dokonało go 70 żydowskich mędrców. W tamtych czasach grecki był językiem o wielkim zasięgu, dzięki czemu Tanach stał się księgą znaną w całym ówczesnym cywilizowanym świecie pod nazwą Biblii Hebrajskiej (gr. *biblos* – księga). Pod koniec IV wieku n.e. Hieronim ze Stryduntu przetłumaczył Tanach z greckiego na łacinę (przekład znany jako *Wulgata*).

Talmud (hebr. – nauka, studiowanie) – dzieło składające się z **Miszny** i będącej komentarzem do niej **Gemary**. Istnieje Talmud Jerozolimski oraz Talmud Babiloński. Talmud Jerozolimski, ukończony w IV wieku, jest bardziej zwięzły i prosty. Komentuje 39 z 63 traktatów Miszny. Talmud Babiloński, ukończony na początku VI wieku, jest trzy razy dłuższy od Jerozolimskiego, choć komentuje „tylko” 37 traktatów Miszny. W postaci wydrukowanej zajmuje 13 tomów. Kiedy mówi się o Talmudzie, ma się zazwyczaj na myśli Talmud Babiloński. Na stronach Talmudu oprócz Miszny i Gemary można znaleźć liczne dodatkowe komentarze (np. Tosafot) i glossy.

Miszna (hebr. *szana* – nauczać przez powtarzanie) – zasadnicza część Talmudu. Zawiera zebrane około 220 główne przepisy prawa zwyczajowego, ujęte w 63 traktaty.

Szulchan Aruch (hebr. nakryty stół) – praktyczny wykład Talmudu z 1565 roku, kodeks przepisów religijnych i cywilnych oraz przepisów zwyczajowych dotyczących wszystkich dziedzin życia; obecnie znany w formie skróconej.

halacha (hebr. postępowanie, droga) – prawna spuścizna judaizmu, wyjaśnienia dawnego prawa ustnego, podające zasady postępowania w konkretnych przypadkach. Podając zasady, halacha sama stawała się prawem. Jeśli wyjaśnienia prawa nie formułowały nowych zasad postępowania, lecz ograniczały się do pogłębienia moralności i pobożności, nazywano je hagadami (zob. „hagada i seder”).

midrasz (hebr. *drasz* – komentarz) – wywodzi się od rdzenia *darasz* (poszukiwać, studiować). Midrasze to poetyckie komentarze do ksiąg biblijnych. Przekazują w formie porównań, alegorii, przypowieści głęboką mądrość tekstu. Powstały do około X wieku n.e. Są znaczącym literackim dorobkiem judaizmu.

Koszerny i trefny

koszerny (hebr. *koszer* – zgodny z żydowskimi przepisami religijnymi) – cecha ta oznacza zdadność danej rzeczy do użycia oraz prawidłowość wykonywania pewnych czynności według przepisów religijnych. W odniesieniu do żywności przepisy koszerności np. zabraniają łączenia ze sobą potraw mięsnych i mlecz-

nych, w żydowskiej kuchni muszą być inne naczynia do przygotowywania potraw mięsnych, a inne do mlecznych; mięso jest koszerne, jeśli pochodzi z uboju rytualnego i zostało przygotowane według ścisłych reguł.

trefny (hebr. *terefa* – poszarpane) – przeciwieństwo koszerne; nienadające się do spożycia. Chodziło tu początkowo o stworzenia poszarpane przez zwierzęta drapieżne. Zakaz spożycia rozszerzono na zwierzęta z objawami wskazującymi, że ubój nie został przeprowadzony zgodnie z regułami zawodu rzeźnika (nie wolno, by nóż poszarpał czy rozerwał najmniejsze nawet włókno).

Sidur i machzor

sidur (hebr. *sidur* – uporządkowanie) – modlitewnik, zawierający modlitwy codzienne i na szabat, odmawiane w synagodze i w domu. Oprawione w skórę i pozłacane srebro modlitewniki były używane tylko przy szczególnych okazjach, np. gdy kobieta szła do synagogi pierwszy raz po połogu.

machzor – modlitewnik świąteczny; średniowieczne machzory, kaligrafowane na pergaminie, zawierające barwne miniatury, pięknie oprawione, są wybitnymi dziełami sztuki.

Synagoga i mykwa

synagoga (gr. miejsce zebrań) – odpowiada słowu *bet kneset* (hebr. dom zgromadzeń) i *bet ha-midrash* (hebr. szkoła, dosłownie: dom nauki) oraz w jidysz *szul* (szkoła). W języku polskim powstała nazwa „bóżnica”, jako miejsca poświęconego Bogu. Synagoga to dom modlitw i nabożeństw, a także miejsce studiowania Tory i Talmudu, sala zebrań, siedziba kahału (zarządu gminy) i sądu rabinackiego (*Din Tora*), czasem również przytułek dla wędrowców. Dawniej czasem pełniła nawet funkcję więzienia, zaś w jej przedsionku znajdował się niekiedy pręgierz. Zasadniczą część głównego budynku synagogi stanowi obszerna sala modlitwena dla mężczyzn (w synagogach ortodoksyjnych kobiety modlą się oddzielnie w tzw. babińcach, które umieszczano nad salą główną lub w przybudówkach obok niej). W synagodze znajdowała się *bima*, skąd odczytywano i komentowano fragmenty świętych ksiąg, oraz *aron ha-kodesz*, gdzie przechowywano zwoje Tory. Talmud dyktuje orientowanie synagogi na wschód. Na kształt synagogi istotny wpływ miał wymóg górowania jej nad dachami dzielnicy żydowskiej oraz usytuowania w pobliżu płynącej wody, która jest znakiem czystości. Dawano im skromny wystrój zewnętrzny, z którym kontrastowała bogata dekoracja wnętrza i ozdobne naczynia liturgiczne. Ściany sali modlitwnej były pokryte cytatami z Tory i freskami. W dawnej Rzeczypospolitej wiele było synagog drewnianych, z których po II wojny światowej nie pozostała ani jedna. **Aron ha-kodesz** (hebr. dosł. święta szafa) – pierwotnie przenośna skrzynia, później szafa ołtarzowa w synagodze. Miejsce przechowywania rodaków, czyli zwojów Tory. Wbudowana we wschodnią ścianę domu modlitwy, wskazującą symbolicznie kierunek Jerozolimy (*mirzach*). Otwierana podczas ważniejszych modlitw. W pobliżu aron ha-kodesz płonie stale światełko pamięci – *ner tamid*. **Bima** (hebr. miejsce wyniesione, podwyższenie) – centralny punkt synagogi, bogato zdobiona mównica na podwyższeniu, zwykle ze schodkami, baldachimem i pulpitem, przy którym odczytuje się Torę i Newiim.

mykwa – zbiornik wody do rytualnych oczyszczeń ludzi i sprzętów (z wodą bieżącą lub deszczową), w Polsce często mieszczący się w osobnym budynku, w pobliżu synagogi. Pobożni Żydzi kąpali się w mykwie w każdy piątek przed

szabatem, niektórzy codziennie przed modlitwą. Do kąpeli zobowiązany był sofer (skryba przepisujący święte teksty) przed przystąpieniem do pracy.

Hagada i seder

hagada – legenda, opowieść interpretująca i wyjaśniająca tekst biblijny, czasem zawierająca fantastyczne szczegóły. Najbardziej znaną hagadą jest opowieść o wyjściu Izraelitów z Egiptu, snuta przy wieczerzy sederowej. Ojciec rodziny w oparciu o hagadę wyjaśnia wtedy znaczenie takich symboli, jak baranek czy maca. Maca to niezakwaszony chleb z samej mąki i wody. Ciasto na macę miesi się bardzo szybko i szybko się je piecze. Spożywanie macy obowiązuje dla upamiętnienia pośpiesznego opuszczenia Egiptu przez Izraelitów, zmuszonych do żywienia chlebem, który nie zdążył wyrosnąć.

Seder (hebr. porządek) – uczta rodzinna urządzana pierwszego wieczoru święta Pesach, charakteryzująca się ściśle określonym porządkiem. Na stół podaje się 3 mace, *maror* („gorzkie zioła”, chrzan lub sałata), *charoset* (potrawa z jabłek, orzechów, migdałów, cynamonu i wina, mająca przypominać zaprawę murarską), *bejce* (jajko) posypane popiołem, kawałek mięsa z kością, wino oraz wodę z solą. Zasadniczą częścią sederu jest opowiadanie hagady przez pana domu. Prowadzi on dialog z najmłodszym dzieckiem, uprzednio przygotowanym przez matkę do zadawania pytań w języku hebrajskim, np. „Ma nisztana...?” (Czym różni się [ta noc od innych nocy]...?). Książka z hagadą na Pesach leży otwarta na stole, służy jako przewodnik (nie używa jej się do czytania w dosłownym sensie). Podczas sederu wypija się 4 kielichy wina, które symbolizują radość z wejścia do Ziemi Obiecanej, do której prowadzi Bóg Izraela. Za każdym razem, kiedy mówi się o niewoli i śmierci, odkrywa się chleby, a zasłania kielich z winem, kiedy zaś mówi się o wolności i życiu, robi się na odwrót. Na zakończenie wieczerzy, która z reguły trwa całą noc, otwiera się drzwi domostw na znak, że każdy potrzebujący może wejść. Do przedmiotów kultu domowego związanych z wieczerzą sederową należą pięknie zdobione talerze na potrawy, często wykonane ze srebra lub porcelany. Według tradycji Kościoła pierwszych wieków (I-IV wiek n.e.), taką właśnie ucztę paschalną (seder) sprawował wraz ze swoimi uczniami Jezus Chrystus. Wieczerza paschalna poprzedzała bezpośrednio jego mękę na krzyżu. Jezus był bowiem Żydem i gorliwym wyznawcą judaizmu. W Ewangelii opisane są dwa dodatkowe elementy, które Jezus wprowadził do porządku Paschy. Uczynił: 1) chleb – symbol niewoli – swoim Ciałem oraz 2) wino – mesjański symbol wolności – swoją Krwią. Jezus sprawował ucztę paschalną w przeddzień szabat (szabat rozpoczynał się w piątek wieczorem). Inni ówczesni Żydzi, podobnie jak kapłani, obchodzili Paschę dnia następnego. Jezus umierał więc tego dnia, gdy w Świątyni przygotowywano się do obchodów Święta. Chrześcijanie obchodzą Paschę z soboty na niedzielę, ponieważ wierzą, że tego dnia Jezus zmartwychwstał.

Szabat, kidusz, hawdala, kadisz

szabat (hebr. odpoczynek) – siódmy dzień tygodnia, dzień wypoczynku. Co tygodniowe święto trwające od zachodu słońca w piątek do zachodu słońca w sobotę, jedna z najważniejszych instytucji w życiu narodu żydowskiego. W piątek wieczorem urządza się uroczystą kolację. Gospodyni zapala przed rozpoczęciem szabat 2 świece, odmawiając nad ich światłem błogosławieństwo. Ojciec rodziny odmawia przed posiłkiem **kidusz**. Jeden z traktatów Miszny wylicza aż 39 prac zakazanych w szabat. Zakaz pracy można złamać jedynie w przypadku za-

grożenia życia lub opieki nad chorym. W szabat nie wolno się smucić ani wypowiadać słów rozpacz. Na zakończenie szabatu odprawia się **hawdale**.

kidusz (hebr. uświęcenie) – błogosławieństwo odmawiane nad kielichem wina w domu i w synagodze, rozpoczynające szabat lub inne święta, proklamuje ich święty charakter. Pięknie zdobione i grawerowane pucharki oraz kubki kidusowe są interesującymi zabytkami sztuki rytualnej, świadczącymi o mistrzostwie żydowskich złotników.

hawdala (hebr. oddzielenie, wyróżnienie) – błogosławieństwo nad winem, wonnymi korzeniami i światłem plecionej świecy, odmawiane na zakończenie szabatu lub świąt, oznaczające koniec dnia świątecznego i początek powszedniego.

kadisz (aram. uświęcenie) – modlitwa codzienna, odmawiana prawie całkowicie w języku aramejskim, wyrażająca poddanie się woli Boga. Kadisz żałobny powinien być spełniony przez syna zmarłego.

Tales i tefilin

tales (hebr. *talit szata*) – biały szal modlitewny, zazwyczaj w czarne lub niebieskie pasy, z frędzlami (*cicit*) wzdłuż krótszych boków, nakładany do modlitwy. U podstaw obyczaju noszenia tałesu leży biblijne zalecenie: „Niech sobie zrobią frędzle na skraju swoich szat. [...] gdy na nie spojrzycie, przypomnicie sobie wszystkie przykazania Pana, aby je wypełnić” (Lb 15, 38-39). Wolno go używać tylko mężczyznom, którzy założyli rodziny. Tałes zdobiono pasami doszytymi w miejscu zakładania na szyję i ramiona. Tradycjonałiści noszą przez cały dzień pod ubraniem *talit katan* (mały talit) – rodzaj bezrękawnika, kamizelki z *cicit*. Mały talit noszono już od dzieciństwa, w odróżnieniu od talitu dużego, zakładanego tylko przez dorosłych mężczyzn na czas modlitwy.

tefilin – hebr. nazwa greckich *filakterii*, czyli rzemieni modlitewnych. Są to 2 skórzane sześciennie pudełeczka, zawierające 4 zwiłki pergaminu z cytatami z Tory (Pwt 6, 4-9; 11, 13-21; Wj 13, 1-10.11-16), przywiązywane czarnymi rzemieniami do lewego ramienia i czoła, zakładane do porannych modlitw w dni powszednie. Ich krytycy spośród reformowanych Żydów uważają, że pochodzą od amuletów i odrzucają ich stosowanie. Używanie tefilinów było próbą dosłownej realizacji zalecenia z Księgi Powtórzonego Prawa 11, 18: „Weźcie przeto sobie te moje słowa do serca i duszy. Przywiążcie je sobie jako znak na rękę. Niech one będą wam ozdobą między oczami”. Nie zakłada się ich w szabat i w święta, ponieważ te dni same w sobie są znakiem. Tefilin otrzymuje chłopiec po obrzędzie *bar micwa*.

Obrzezanie i bar micwa

obrzezanie – operacja polegająca na obcięciu kawałka napletka członka męskiego; jeden ze znaków Przymierza z Bogiem. Według tradycji żydowskiej są 3 grupy tych znaków: na ciele (obrzezanie), na stroju (*cicit*, zob. „tałes”), na domu (mezuza). Zabieg obrzezania zazwyczaj przeprowadza *mohel* u noworodków w ósmym dniu życia dziecka. **Mezuza** (hebr. *mezuzet* – futryna) to mały zwój pergaminu zawierający 2 cytaty z Tory, umieszczony w pudełeczku (np. metalowym) tak, by przez otwór widoczne było słowo *Szaddaj* (Wszchemogący), napisane na odwrotnej stronie zwoju. Mezuze przymocowuje się w położeniu ukośnym na drzwiach każdego żydowskiego domu, na prawej futrynie, patrząc od wejścia. Czasem mocowano mezuzy również na futrynach drzwi do pokoi mieszkalnych oraz na bramach miejskich. Pobożni Żydzi całowali mezuzę, wchodząc i wychodząc.

bar micwa – uroczystość inicjacyjna obchodzona od XIV wieku, podczas której chłopiec staje się pełnoletni wobec prawa religijnego. Odbywa się w synagodze, zwykle w pierwszy szabat po trzynastych urodzinach chłopca. Wygłasza on wtedy uczony komentarz (*drasz*) do odczytanych przez siebie fragmentów Tory i Talmudu. Od tej pory odpowiada za swoje uczynki (dotąd odpowiadał za niego przed Bogiem ojciec) i przyjmuje na siebie pełne wykonywanie obowiązków religijnych.

EDUKACJA

cheder (hebr. izba, pokój) – dawna szkoła elementarna, w której uczono religii, czytania, pisania i liczenia. Często mieściła się w domu nauczyciela (*melameda*), nazywanego przez uczniów *rebe*. Obejmowała 3 grupy wiekowe: od 3 do 5, od 6 do 7 oraz od 8 do 13 lat. Przedmiotem nauczania religii było odpowiednio: czytanie modlitewnika, czytanie Tory, czytanie Talmudu.

Talmud Tora – nauka, studiowanie Tory. Studiowanie Tory uważane jest przez Żydów za najwyższy obowiązek człowieka, dlatego termin *Talmud Tora* oznacza również średnią szkołę religijną. Szkoły takie były utrzymywane przez gminę. Przygotowywały do dalszej nauki w jesziwach.

jesziwa (hebr. *jesziwa*, jid. *jeszybot*) – żydowski uniwersytet; w Europie jesziwy pojawiły się w X wieku na południu Francji, następnie powstały także w Niemczech i Europie Wschodniej. Przygotowywały do objęcia urzędu rabina. Jedną z form nauki było analizowanie i dyskusowanie tekstu przez studentów w zespołach dwuosobowych. W jesziwach, oprócz studiowania dzieł rabinicznych wiele czasu poświęcano rozważaniom nad etyką i moralnością. Szeroko znana na ziemiach polskich i za granicą była Jesziwa Mędrców Lublina – mieszcząca się w pięciokondygnacyjnym gmachu przy końcu ulicy Lubartowskiej wielka, nowoczesna uczelnia, która kształciła studentów z całego świata. Budowana od 1924 roku, otwarta w 1930 roku. Posiadała wspaniałą księgozbiór liczący 13 tysięcy tomów – w tym wiele unikalnych rękopisów i rzadkich starodruków – zgromadzony przez jej założyciela i pierwszego rektora, rabina Majera Szapirę.

bet ha-midrasz (hebr. dom nauki) – budynek lub pomieszczenie posiadające własną bibliotekę dzieł religijnych, przeznaczone do studiów religijnych, modlitwy i dyskusji; do domu nauki mógł uczęszczać każdy, bez względu na wiek. Znajdował się w każdej gminie, niezależnie od jej wielkości. Nauczycielami byli często wędrowni kaznodzieje, zapraszani przez gminę.

Kabała i Zohar

Kabała – system mistyczny, ukształtowany w XII wieku wśród Żydów hiszpańskich. W szerszym znaczeniu: ezoteryczne kierunki w judaizmie, które powstawały od końca okresu Drugiej Świątyni (I wiek n.e.) i odegrały żywą rolę w symbolice, obrzędach, obyczajach i historii Żydów. Filozofia Kabały wyrażała się w następujących założeniach: świat jest harmonijną całością, a człowiek jego organiczną częścią. Przybliżenie Królestwa Bożego zależy od religijności człowieka, stopnia połączenia jego duszy z Bogiem, tęsknoty za Mesjaszem i dobrych uczynków. Stale należy walczyć ze złem, zwłaszcza ze złym duchem chcącym sprowadzić człowieka z drogi dobra poprzez zaspokajanie namiętności. Każda z liter alfabetu hebrajskiego jest święta i ma wpływy w 3 kręgach stworzenia, którymi są: człowiek, świat i przebieg czasu w ciągu roku. Wypowiedzenie litery

(jako głoski) może urzeczywistnić ważne cele, lecz przedtem wypowiadający je winien osiągnąć najwyższą doskonałość poprzez pokutę, modlitwę i ascezę. Kabała przyczyniła się do powstania wierzeń w wędrówkę dusz i do wprowadzenia amuletów, którym przypisywano magiczną moc. Interesowali się nią również chrześcijanie. W Polsce pojawiła się około XVI wieku.

Zohar (od hebr. *esz szachora* lub *or szachor* – czarny ogień lub ciemne światło) – główne dzieło żydowskiej literatury mistycznej Kabały, powstałe około 1300 roku wśród Żydów hiszpańskich. W formie komentarza do Tory starało się wyjaśnić ukryty sens opowieści biblijnych i boskich przykazań. Dzięki tej księdze znajomość Kabały szybko się rozprzestrzeniła, także na ziemiach polskich.

Żydzi aszkenazyjscy i sefardyjscy

Aszkenazyjczycy – od *Aszkenaz*, średniowiecznego określenia Niemiec. Termin stosowany wobec Żydów Europy Środkowej i Wschodniej, których łączył język jidysz w odróżnieniu od Sefardyjczyków.

Sefardyjczycy (od hebr. *Sefarad* – Hiszpania) – Żydzi wypędzeni z Hiszpanii i Portugalii w 1492 roku, osiedlający się w Holandii, krajach bałkańskich, we Włoszech oraz na Bliskim Wschodzie. W przeciwieństwie do Aszkenazyjczyków, posługujących się językiem jidysz, używają języka ladino. Różnią się też od nich rytuałem liturgicznym. Ich główne gminy znajdują się obecnie m.in. w Izraelu i Ameryce Południowej.

Jidysz i ladino

jidysz – język Żydów aszkenazyjskich; powstał we wczesnym średniowieczu wśród Żydów mieszkających w Niemczech. Podstawą jidysz jest niemiecki z elementami aramejsko-hebrajskimi i romańskimi (w dialekcie wschodnim również słowiańskimi). Zapisywany jest alfabetem hebrajskim. Z biegiem czasu na gruncie jidysz rozwinęła się literatura, przede wszystkim tłumaczenia i komentarze biblijne. Pojawiły się również inne opracowania w jidysz: zbiory historyjek, przypowieści umoralniające, legendy talmudyczne i midraszowe oraz osobiste modlitwy. Zapowiadały one wielki rozkwit literatury jidysz w XIX i na początku XX wieku. Znamienny dla rozwoju jidysz był na ziemiach polskich okres międzywojenny – otwarto wtedy szkoły z jidysz jako językiem wykładowym, drukowano w nim liczne pisma historyczne, lekarskie, ekonomiczne. W chwili wybuchu II wojny światowej posługiwało się nim około 11 milionów Żydów na świecie, głównie w Europie Wschodniej.

ladino – język Żydów sefardyjskich. Powstał wśród Żydów hiszpańskich (Sefardyjczycy). Do tej pory posługują się nim Żydzi sefardyjscy mieszkający w krajach śródziemnomorskich, bałkańskich, Ameryce Południowej i w Izraelu. Początkowo pisany był alfabetem hebrajskim, w czasach współczesnych także alfabetem łacińskim.

Chasydyzm

(hebr. *chasideim* – pobożni) – żydowski ruch religijno-mistyczny i społeczny, powstały na ziemiach polskich w 2. połowie XVIII wieku. Zapoczątkował go Izrael ben Eliezer (1700-1760), zwany Baal Szem Tow – Pan Dobrego Imienia. Działał na Podolu, Wołyniu i w Galicji. Baal Szem Tow głosił, że Bóg jest wszędzie, zaś zadaniem człowieka jest połączenie się z Nim. Miała temu służyć modlitwa odmawiana w najwyższym stanie uniesienia, ekstazie. Uważał ją za ważniejszą

szą od studiowania Talmudu, którego ascetyczne reguły odrzucił. Nakazywał służenie Bogu z radością. Wprowadził do kultu wiele śpiewów, a nawet tańce. Utrzymywał też, że człowiek sprawiedliwy (cadyk) może przyspieszyć nadejście Mesjasza. Początkowo chasydyzm spotkał się z ostrym potępieniem rabinów. Gminy żydowskie na Litwie (w Wilnie i Brodach) rzuciły na chasydów klątwę i zaczęto ich prześladować. Później jednak zalegalizowano ich bóżnice, zaś w połowie XIX wieku chasydzi stanowili większość ludności żydowskiej na terenach ówczesnego Królestwa Polskiego, na Białorusi i na Ukrainie. Odróżniali się od innych środowisk żydowskich organizacją kultu, formami obyczajowości i strojem. Charakter tego ruchu określa się jako ekstatyczny, mistyczny i hierarchiczny (oparty na autorytecie poszczególnych cadyków). Do drugiej wojny światowej centrum chasydyzmu stanowiła Europa Wschodnia, obecnie główne jego ośrodki znajdują się w Izraelu i USA.

Rabin i cadyk

rabin (hebr. *rabi* – mój mistrz) – religijny przełożony gminy żydowskiej. Posiada pozwolenie na orzekanie w kwestiach sądowych i rytualnych, nadzoruje nauczanie. *Rabi* to także tytuł grzesznościowy, odnoszący się do poważanych członków gminy, podkreślający uczoność mężczyzny, odpowiednik polskiego „pan”. W środowisku chasydzkim odpowiednikiem tego tytułu był *rebe* lub *reb*.

cadyk (hebr. *caddik* – sprawiedliwy) – pojęcie używane na określenie kogoś wyjątkowego. Judaizm nie pozwala nazywać człowieka świętym, świętość to atrybut wyłącznie Boga. Dlatego mówi się o „sprawiedliwych”. Według Kabały świat trwa i będzie trwał jedynie dzięki 36 żyjącym gdzieś w ukryciu „sprawiedliwym”. W późniejszym znaczeniu cadyk to przywódca grupy chasydów, często otoczony kultem. Wierzono, że dzięki swej mistycznej jedności z Bogiem cadyk może pośredniczyć we wszystkich ludzkich sprawach i przyspieszyć nadejście Mesjasza. Funkcja ta stała się dziedziczna, co w znacznej mierze spowodowało degenerację chasydyzmu.

Getto i kahał

getto – dzielnica miasta wydzielona dla Żydów. Termin stosowany od 1516 roku, kiedy to w Wenecji obszar sąsiadujący z odlewnią (wł. *getto*) ogłoszono jedyną częścią miasta otwartą dla osadnictwa żydowskiego. Dzielnice takie znane były w chrześcijańskiej Europie i krajach muzułmańskich. Ideę getta wskrzesili naziści, oddzielając Żydów od reszty społeczeństwa w miastach niemieckich, a potem w Europie Wschodniej.

kahał (hebr. *kehila* – gmina, kongregacja, zbor) – specyficzne dla Polski określenie żydowskiej organizacji gminnej, której autonomia obejmowała sprawy religii, kultu, sądownictwa, szkolnictwa, pomocy społecznej, a także zbiór podatków na rzecz państwa. Na czele kahałów stali tzw. *raszim* – najwyżsi dygnitarze gminy i jej reprezentanci wobec władz państwowych. W okresie porozbiorowym autonomia kahałów została znacznie ograniczona, sprowadzona głównie do spraw religii i pomocy społecznej.

Haskala i maskile

haskala (hebr. oświecenie, wykształcenie) – termin utworzony w 1832 roku przez Judę Jeitelesa na określenie ruchu szerzącego nowoczesną kulturę europejską wśród Żydów w latach około 1750-1880 w Polsce, Niemczech, we Włoszech

i w innych europejskich krajach. Haskala propagowała odrodzenie kulturalne i społeczne Żydów przez rozwój nauki, filozofii, reformę szkolnictwa, zbliżenie do kultury krajów, w których żyli. Popierała emancypację, wpłynęła na rozwój prasy i literatury żydowskiej, zapoczątkowała ruch asymilacyjny.

maskil – zwolennik haskali.

Macewa i ohel

macewa – nagrobek utworzony przez pionowo ustawioną płytę kamienną, o prostokątnym, trójkątnym lub półkolistym zwieńczeniu. Pokryty inskrypcją, często zdobiony symbolicznymi płaskorzeźbami, obrazującymi pochodzenie, przymioty czy imię zmarłego.

ohel (hebr. namiot) – grobowiec wybitnej osobistości np. uczonego (rabina, cadyka). Ma formę małego budynku, czasem dachu na czterech słupach, pod którym umieszcza się właściwe płyty nagrobne. Niekiedy otacza się go żelazną, kutą balustradą.

Hasła zostały opracowane dla podręcznika dla nauczycieli gimnazjów *Dziedzictwo kulturowe Żydów na Lubelszczyźnie*, przygotowywanego przez Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN”, Zakład Kultury i Historii Żydów UMCS oraz „Projekt Gugenheim”. Oprac. haseł Barbara Jabłońska i Sławomir Jacek Żurek. Wybór i redakcja Marcin Skrzypek.

TRADYCJA * FOLK * MUZYKA ŚWIATA I OKOLIC

GADKI folkowe PISMO z CHATKI

Jedynе w Polsce pismo o współczesnych inspiracjach folklorem i muzyką ludową:

**muzyka, muzycy,
wydarzenia, poglądy,
wywiady, recenzje,
zapowiedzi...**

Dostępne w EMPIK-ach i punktach Kolportera

Adres redakcji:

Gadki z Chatki

ACK UMCS „Chatka Żaka”

20-031 Lublin, ul. Radziszewskiego 16

tel./fax (0-81) 53-332-01 w.114

e-mail: mikolaje@klio.umcs.lublin.pl

<http://www.mikolaje.lublin.pl>